

هفت پیکر

نظامی گنجوی

با تصحیح و تحشیه و شرح
دکتر محمد روشن

- ◆ سرشناسه: روشن، محمد، ۱۳۱۲ - ، توشیحگر.
- ◆ عنوان قرارداد: هفت پیکر، شرح.
- ◆ عنوان و نام پدیدآور: هفت پیکر / نظامی گنجوی؛ با تصحیح و تحشیه و شرح محمد روشن.
- ◆ مشخصات نشر: تهران: صدای معاصر، ۱۳۹۴.
- ◆ مشخصات ظاهری: ۳۷۶ ص.
- ◆ شابک: 978-600-6298-57-3
- ◆ وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
- ◆ موضوع: نظامی، الیاس بن یوسف، ۴۵۳۰-۴۶۱۴ ق. هفت پیکر - نقد و تفسیر؛ شعر فارسی، قرن ۹ق. - تاریخ و نقد.
- ◆ شناسه افزوده: نظامی، الیاس بن یوسف، ۴۵۳۰-۴۶۱۴ ق. هفت پیکر - شرح.
- ◆ رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۷ ۹ ر/۱۳۵ PIR۵۱۳۵
- ◆ رده‌بندی دیویی: ۸۱۶/۲۳
- ◆ شماره کتابشناسی ملی: ۳۹۷۰۷۳۹

- نام کتاب ♦ هفت بیکر
نویسنده ♦ نظامی کنجوی
با تصحیح و تحشیه دکتر محمد روشن
نوبت چاپ ♦ نخست، ۱۳۹۳
شمارگان ♦ ۸۰۰ جلد
طرح جلد ♦ کاوه حسن بیگلو
لیتوگرافی ♦ صدف
چاپ ♦ مهارت
صحافی ♦ رثوف
شابک ♦ ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۹۸-۵۷-۳
ISBN ♦ 978-600-6298-57-3
قیمت ♦ ۲۶,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

دفتر نشر: انقلاب، خیابان دانشگاه، شماره‌ی ۶۸ واحد ۸
تلفن ۶۶۹۷۸۵۸۲ - ۶۶۹۷۹۳۵۱
فروشگاه مرکزی: فلکه دوم تهرانپارس، خ جشنواره، شماره‌ی ۲۲۹
تلفن ۷۷۷۳۱۶۱۱ - ۷۷۷۰۲۷۶۸
پایگاه اینترنتی: www.sedayemoaser.com

فهرست مطالب

۹	 نظامی گنج‌های
۱۷	 در نعت نبی علیه الصلوة والسلام
۱۹	 در صفت معراج
۲۴	 در پروردن این داسهان و شرح آن
۲۸	 در ستایش پادشاه اسلام، علاءالدین کریم اربلان
۳۳	 در خطاب زمین‌بوس
۳۹	 در بزرگواری سخن و نصیحت کافه خلایق
۴۹	 در نصیحت فرزند خود، محمد گوید
۵۴	 آغاز داستان، مولود شاه بهرام
۵۶	 صفت پسنمار و ساختن قصر خورنق از برای بهرام
۶۰	 صفت قصر خورنق و نابیدا شدن نعمان
۶۴	 صفت شکار کردن بهرام گور
۶۷	 شیر و گور کشتن بهرام در شکارگاه به [یک] تیر
۶۸	 اژدها کشتن بهرام در شکارگاه و گنج یافتن
۷۳	 دیدن شاه بهرام صورت هفت‌پیکر را در نگارخانه خورنق
۷۵	 خبر یافتن یزدجرد از هنرهای بهرام
۷۷	 خبر یافتن بهرام گور از وفات پدر
۷۹	 آغاز پیوند سخن، آمدن بهرام گور به مملکت پدر و گرفتن
۷۹	 آغاز داستان
۸۰	 صفت جنگ ساختن بهرام گور
۸۰	 نامه نوشتن ایرانیان به شاه بهرام
۸۱	 نامه پادشاه ایران به بهرام گور

۸۴	پاسخ دادن بهرام ایرانیان را
۸۵	کلمه‌ای چند در خویشستن شناختن
۸۹	پاسخ نامه شاه بهرام گور
۹۱	برگرفتن بهرام گور تاج از میان دو شیر
۹۲	بر تخت نشستن بهرام گور به جای پدر خویش یزدگرد
۹۳	خطبه عدل بهرام گور
۹۴	عادت بهرام گور که در پادشاهی چون بود
۹۷	صفت تنگی سال قحط و عدل نمودن بهرام
۱۰۰	حکایت بهرام گور با کنیزک چینی در شکارگاه
۱۰۳	داستان عتاب شاه بهرام با کنیزک چینی
۱۰۵	مشورت کردن کنیزک چینی با سرهنگ در مهمانی کردن بهرام
۱۰۶	رفتن شاه بهرام به صیافت سرهنگ
۱۱۰	دیدن شاه بهرام کنیزک [را] و بار شناختن
۱۱۲	سپاه کردن خاقان چین به جنگ بهرام گور و طفر یافتن بهرام
۱۱۸	عتاب کردن شاه بهرام امرای لشکر را
۱۲۳	خواستن بهرام دختر ملوک هفت کشور را
۱۲۵	صفت بزم بهرام در زمستان و ساختن هفت گنبد
۱۳۲	صفت گنبدهای هفت پیکر که شیده ساخته بود
۱۳۴	بزم آراستن بهرام گور روز شنبه در گنبد سیاه و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم اول
۱۳۴	حکایت
۱۶۴	نشستن بهرام روز یکشنبه در گنبد زرین و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم دوم
۱۶۵	حکایت کردن دختر قیصر، همای
۱۷۷	بزم آراستن بهرام گور روز دوشنبه در گنبد سبز و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم سوم
۱۷۸	حکایت پشرو عاشق شدن او
۱۹۳	بزم آراستن بهرام گور روز سه‌شنبه در گنبد سرخ و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم چهارم
۱۹۴	حکایت کردن دختر ملک اقلیم چهارم
۲۱۲	بزم آراستن بهرام گور روز چهارشنبه در گنبد ازرق و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم پنجم
۲۱۲	حکایت ماهان
۲۱۲	در گنبد ازرق و حکایت دختر ملک اقلیم پنجم

۲۴۰	بزم آراستن بهرام گور روز پنجشنبه در گنبد صندل رنگ و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم ششم
۲۴۱	حکایت کردن دختر ملک اقلیم ششم
۲۴۱	افسانه خیر و شر
۲۶۲	بزم آراستن بهرام گور روز آدینه در گنبد سپید و حکایت گفتن دختر ملک اقلیم هفتم
۲۶۲	حکایت کردن دختر ملک اقلیم هفتم
۲۸۲	آگاهی یافتن بهرام گور از بیداد وزیر و قصه شبان و سگ
۲۸۵	خبر یافتن بهرام از لشکر کشیدن دیگر باره، و آگاه شدن از شورش لشکر
۲۹۰	اندرز گرفتن بهرام از شبان
۲۹۱	[شرح دادن شبان حال سگ به بندگی بهرام]
۲۹۵	بازخواست بهرام از وزیر ستمگار
۲۹۷	شکایت مظلوم اول
۲۹۸	شکایت مظلوم دوم
۲۹۹	شکایت مظلوم سیوم
۳۰۰	شکایت مظلوم چهارم
۳۰۲	شکایت مظلوم پنجم
۳۰۳	شکایت مظلوم ششم
۳۰۵	شکایت مظلوم هفتم
۳۰۷	کشتن بهرام وزیر ظالم را
۳۰۹	پوزش خواستن خاقان چین از بهرام
۳۱۰	اندر انجامش روزگار بهرام گور
۳۲۱	در ختم کتاب و دعای علاءالدین کرپ ارسلان
۳۲۷	نوروز: فصول سال

هفت پیکر

نظامی، چهارمین منظومه خود هفت پیکر را تقریباً به سال ۵۹۳ ه.ق به ۱۱۹۶ میلادی به انجام رسانیده است. مقدمه و نیز انجام منظومه گویای این نکته است که نظامی آن را به خواهش علاءالدین کرب اسلان از پادشاهان سلجوقی آذربایجان سروده است. این منظومه از آثاری است که نظامی آن را به روزگار پیری ساخته است. تجربه مدید سالیان و تفکر والای نظامی، فهم و تحلیل قوانین و ضوابط جامعه بشری و تعمیم نتایج حاصل از آن را برای او امکان پذیر ساخته است.

در مقدمه هفت پیکر، به نظر نظامی عیبناک ترین جهت جامعه، تلاش عبث انسان ها برای کسب مال و ثروت اندوزی است. شهوت، دارایی و تمول معنویات انسان ها را پست می کند. شرف آنان را لکه دار می سازد، و سبب نفاق و دشمنی در میان انسان ها می شود. نظامی در سرودن هفت پیکر قصدی دیگر داشت و کوشید تا چیزهایی را که درباره قهرمان داستان — بهرام — گفته اند بازگو نکند؛ حتی مطالب ضمنی را که فردوسی آورده بود به تمامی با حالت و کیفیتی خاص به کار برده است. نظامی اسلوب بیان فردوسی و وسایط بدیعی به کار برده او را نیز کنار نهاده است.

برای سرودن هفت پیکر، نظامی بحر خفیف ممتد مسدس مجنون مقطع را برگزیده است. نظامی قهرمان اول اثر خود، بهرام را، به مثابه فرمانروایی دانا، هوشیار، خردمند، جوانمرد، و دادگستر، پرحرارت و خوش بین تصویر می کند. برای نمایان ساختن همه جهات شخصیت بهرام، برخی تمثال های کمکی متضاد با او را نیز در منظومه می آورد. یکی از این تمثال ها، یزدگرد پادشاه ساسانی پدر بهرام گور است. این فرمانروا در افسانه های مشرق زمین در سیمای فرمانروایی ستمگر و ظالم تجسم یافته است. بهرام گور فرزند چنین حاکمی است. نظامی در

آغاز منظومه از حالت این تضاد سخن به میان می‌آورد. به نظر شاعر، جهان دورنگ است و ترازوی آن دو سر دارد. در یک کفه سنگ، و در دیگری گوهر است:

صلب شاهان همین اثر دارد	بچه یا سنگ یا گهر دارد
گاهی آرد ز گوهری سنگی	گاه لعلی ز کهربان رنگی
گوهر و سنگ شد به نسبت و نام	نسبت یزدگرد با بهرام

هفت پیکر از نظر شکل و شیوه هنری منظومه‌ای است که بر اساس مایه و محتوایی پیچیده سروده شده است. هر کس که با ساخت منظومه آشنا می‌شود، اعتراف می‌کند که دنبال کردن چنین مسیری پیچیده، و دادن وحدت به عناصری که در نظر اول هیچ رابطه‌ای با هم ندارد چقدر دشوار است. پس از آغاز ماجراهای هفت زیباروی داستان که محتوای اساسی اثر را تشکیل می‌دهد، موضوع منظومه، مسیر تکاملی می‌پیماید.

شیرین‌ترین بخش‌های داستان موضوع بر تخت نشستن بهرام و قصه گفتن دختران پادشاهان هفت کشور است. بهرام پس از آگاهی یافتن از خبر مرگ پدر بر تخت پادشاهی می‌نشیند و فرمان می‌دهد هفت کوشک و گنبد باشکوه به وسیله مهندسی زبردست و ماهر به نام شیده بسازند، و آنگاه هریک از دختران پادشاهان هفت اقلیم را در یکی از آن کاخ‌ها جای یم دهد، و هر روز هفته در یکی از آن گنبدها به نشاط و شادی می‌پردازد، و دختر پادشاه برای بهرام داستانی می‌سراید. نظامی بسیاری از اصطلاحات نجومی را در منظومه به تناسب یاد می‌کند.

بهرام گور روزهای هفته را بدین گونه در گنبد می‌گذرانیده است:

شنبه در گنبد سیاه، منسوب به کیوان. یک‌شنبه در گنبد زرد منسوب به آفتاب. دوشنبه در گنبد سبز منسوب به ماه. سه‌شنبه در گنبد سرخ منسوب به ستاره مریخ. چهارشنبه در گنبد فیروزه‌رنگ، منسوب به ستاره عطارد. پنجشنبه در گنبد صندل رنگ منسوب به ستاره مشتری، جمعه در گنبد سفید منسوب به ستاره زهره.

نظامی درباره هفت گنبد می‌گوید:

هفت گنبد درون آن باره	کسرده بر طبع هفت سیاره
رنگ هر گنبدی ستاره‌شناس	بر مزاج ستاره کرده قیاس
گنبدی کو ز قسم کیوان بود	در سیاهی چو مشک پنهان بود
وانکه بودش ز مشتری پایه	صندلی داشت رنگ پیرایه

وانکه مریخ بست پرگارش	گوهر سرخ بود در بارش
وانکه از آفتاب داشت اثر	زرد برد از چه از حمایل زر
وانکه از زیب زهره یافت نوید	بود رویش چو روی زهره سپید
وانکه بود از عطاردش روزی	برد پیروزه گون ز پیروزی
وانکه مه کرده سوی برجش راه	داشت سرسبزی ای ز طالع شاه
برکشیدهب رین صفت یکسر	هفت گنبد به طبع هفت اختر
هفت کشور تمام در عهدش	دختر هفت شاه در مهدش
کرده هر دختری به رنگ و به رای	گنبدی را ز هفت گنبد جای

نسخه‌های هفت پیکر

ن. نسخه‌ای است مورخ ۷۵۴ هجری قمری به خط اسماعیل محمود که شادروان حاج حسین آقا نخجوانی به کتابخانه ملی تبریز اهدا کرده است و به شماره ۴۰ در دفتر کتابخانه ملی تبریز ثبت گردیده است؛ و مشخصات آن به شرح زیر است:

جلد چرمی ضربی به رنگ قرمز، اندازه بیرونی ۲۲×۳۳؛ و اندازه درونی سطرها ۱۵×۲۴ سانتیمتر، هر صفحه ۲۵ سطر چهار مصراع است. تعداد ورق ۱۵۸ برگ، کاتب اسماعیل محمود، تاریخ کتابت شرفنامه ربیع الاول ۷۵۴؛ و تاریخ کتابت اقبال‌نامه ربیع الآخر ۷۵۴ ه.ق. س. نسخه بسیار نفیس و بدون تاریخ کتابخانه ملی تبریز، از کتب اهدایی مرحوم حاج محمد نخجوانی است که با شماره ردیف ۴۰۵ و شماره دفتر ۳۵۸۸ در کتابخانه ملی تبریز نگهداری می‌شود.

ب. دستنویس مورخ ۷۶۳ ه.ق در کتابخانه ملی پاریس با شماره ۸۱۷ دستنویس‌های فارسی.

ت. دستنویس موجود در کتابخانه بردلیان اکسفورد به شماره ۲۷۵ که در سال ۷۶۶ ه.ق نوشته شده است.

ث. نسخه موزه بریتانیا از دستنویس‌های قرن ۱۵ میلادی (Add 27261)

ج. دستنویس مورخ ۷۶۵ ه.ق در برلین.

چ. دستنویس مورخ ۷۷۶ ه.ق کتابخانه فاتح ترکیه.

ح. نسخه خطی بریتیش میوزیوم، لندن.

خ. نسخه کتابخانه بمبئی.

د. پراگ، دستنویس مورخ ۸۳۱ هجری قمری.

ط. هند. مورخ ۸۹۴ هجری قمری.

ز. استانبول. محمد بن احمد بن حسین بن سلمان.

ش. لندن. بریتیش میوزیوم. مورخ ۸۰۲ هجری قمری.

ص. ایاصوفیه. مورخ ۸۱۶ هجری قمری.

خمسۀ نظامی. چاپ عکسی از نسخه خطی مصور مورخ ۷۱۸ ه.ق. بنیاد دایرةالمعارف اسلامی. مرکز انتشار نسخ خطی. طهران ۱۴۰۹ ه.ق — ۱۳۶۸ ه.ش. متعلق به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. با مقدمۀ جلال الدین شیرازیان و محمدتقی دانش‌پژوه. این نسخه حاوی منظومہ‌های: لیلی و مجنون؛ هفت پیکر؛ اسکندرنامه؛ اقبال‌نامه است و فاقد دو منظومۀ مخزن الاسرار و خسرو و شیرین است. والعاقبة للمتقين.

محمد روشن. تهران

بهار ۱۳۹۴